

Benkő Loránd, a tanszékvezető

1. Elhunyt tudósokról a közvetlen ismereteket – személyes ismeretség hiányában – főleg publikációikból, nyilatkozataikból nyerhetjük. De az életrajz azon adatai is fontosak, amelyek a tudományművelés nem közvetlen területeire vonatkoznak. Centenáriumi ülészakunk ennek tudatában szerveződött, s a száz évvel ezelőtt született és tíz évvel ezelőtt elhunyt Benkő Lorándról elsősorban az emberről, a nyelvtudomány művelőjéről és szervezőjéről szól. Ő maga is azt vallotta, hogy a szűkebben vett tudományos pálya és a tudományon kívüli világ szimbiózisban él minden kutató esetében, az igényes pályarajzhoz hozzátartozik tehát ez utóbbinak a számbavétele is.

Amiről röviden beszélni fogok, az egyrészt személyes, tehát szubjektív benyomásaimra támaszkodik, másrészt a volt tanszéki munkatársak egy részének a szemével láttatja Benkő Lorándot mint tanszékvezetőt. Arra törekedtem, hogy volt tanszékvezetőnknek a kisebb és nagyobb szakmai közösség szempontjából fontos jellemző jegyeit idézzem föl – természetesen tanszéki társaim írott és szóbeli véleményére is támaszkodva.

2. Benkő Lorándot Pais Dezső vette maga mellé a tanszékre, mert felismerte emberi kvalitásait, munkabírását és a tudomány iránti elkötelezettségét. Az 1950-es évek tudománypolitikailag is bonyolult világában Pais Dezső és Bárczi Géza szakmai és emberi tekintélye nyújtott biztonságot számára. Ennek nyomán került be fiatalon a tudományirányítás előbb szélső, majd korán belső körébe is. Pais Dezső után 1959-ben ő lett a tanszékvezető. Nincs példa arra a magyar nyelvtudomány történetében, amilyen tanszéképítő, kutatócsoport-irányító tevékenységet végzett Benkő Loránd. Az 1960-as évektől, az extenzív egyetemfejlesztés és a kollektív tudományos munkálatok induló időszakában került olyan tudománypolitikai helyzetbe, hogy lehetősége volt tudományszervező tevékenységének kibontakoztatására. (Ennek taglalása nem a mai előadás feladata.) Visszatekintve erre az időre ő maga így fogalmazott 2003-ban: „amikor egyetemi tanár lettem, akkor [...] egyetemfejlesztési periódus is volt szerencsére. Nekem nagy lehetőségeim voltak arra, hogy hirtelen fejlesszem a tanszékemet. És kikkel mással, mint saját tanítványaimmal. Én nagyon boldog voltam, és nyugodt is [...] mert] az a tanszék, amelyik ott tanítványaimból összeverbuválódva működött, az egy rendkívül jó tanári egyéniségekből összeadódott társaság volt” (in: KISS 2003: 86).

Tanszékének tagjaiként határozott, keménykezű vezetőnek ismertük meg, aki gondos munkát, szigorú munkafegyelmet kívánt beosztottjaitól, de úgy, hogy mindezekben ő maga mutatott példát. Törődött munkatársaival, képviselte érdekeiket. Aki azonban nem felelt meg elvárásainak, attól megvált. A tanszék dicséretére legyen mondva, hamar belenőhettünk az ottani hétköznapiakba, olyannyira, hogy idővel már otthonosan éreztük magunkat. A tanszékvezető dicséretére pedig az, hogy a tanszék az ő irányítása alatt elismert tanszékké vált. Benkő Loránd

a fiatalokat hamar mélyvízbe dobta azzal, hogy egy idő után bevonta őket a nagy tudományos projektekbe. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótáráról és A magyar nyelv történeti nyelvtanáról van szó. Pedagógiai eszközként is kitűnő döntés volt a fiatalok bevonása. Ugyanis megszoktuk a rendszeres munkát, az időbeosztás szükségességét. Megtanultuk a tudományos munkával járó intellektuális feszültség hordozásának elmaradhatatlan gondjait (az *atra cura* természetét), egyszersmind örömet. És sokat tanultunk idősebb kollégáinktól a szakmai megbeszéléseken, ahol a mi munkánk is terítékre került. Így derült ki, hogy ki állja a sarat, ki bírja a tempót, ki nem, ki maradhat a tanszéken, ki nem. Benkő Lorándnak határozott meggyőződése volt, hogy az egyetemi oktatói léttel vele jár a tudományos kutatás rendszeres végzésének íratlan követelménye, miként az is, hogy saját kutatási eredményeiket be kell építeniük tanóráikba – a *humboldti Forschung und Lehre* szellemében.

A tanszéket elődje, Pais Dezső példájából tanulva irányította, s hamar tudományos műhellyé építette ki. Miután ő a Nyelvtudományi Intézet Nyelvtörténeti Osztályának is vezetője lett, lehetővé vált számára a két munkahely tagjaiból olyan kutatócsoportokat létrehozni, amelyekkel bizvást vállalkozhatott nagyobb tudományos programok, szintézisek megvalósítására, olyan tudományos eredmények felmutatására, amelyeknek az elérése egyéni keretben keresztülvihetetlen lett volna. Vezetése alatt a tanszék az utánpótlás-nevelés iskolája s igazi tudományos műhely lett. Tanszékén jól ösztönözte hallgatóit önálló kutatásra, sőt publikálásra is. A Magyar Nyelv több szárnypórbálgatásnak lett ily módon színhelye. Emlékszem arra, milyen rangot vívott ki egy magyar szakos hallgató azzal, hogy egy rövid, történeti kötőszó-adatokat felsorakoztató cikke megjelent az említett folyóiratban. Tudva volt, hogy Benkő tanár úr sokat tett azért, hogy a tehetségesnek mutakozó végzős tanítványai ne kallódjanak el, hogy a nyelvtudomány kötelékében maradhassanak. A kollektív, azaz munkaközösségben végzett kutatómunkában minden résztvevőre éveken át tartó folyamatos és fegyelmezett munka várt. „Azokban az években, amikor a csapatmunka, illetőleg a más intézményekkel való együttműködés a bölcsészkarok tanszékein még nem volt megszokott, az ilyen munkaközösségek megszervezése és együtt tartása, illetőleg együtt maradása számos tényezőn múlhatott. A Benkő Loránd vezette vállalkozásoknak mindegyike célhoz ért, és sikeres befejezésük mérhetetlen sok tovább hasznosítható tapasztalattal járt, és előrelépést hozott a kutatócsoportok tagjainak egyéni pályáján is” (ZSILINSZKY 2011: 134).

A magyar nyelvészet oktatói között kívülről, a hallgatók felől nézve jól érzékelhetően Benkő Loránd volt a legtekintélyesebb Bárczi Géza mellett a mi időnkben (1961 után). Pais akkor már nem tartott rendszeres kötelező órákat, csak speciális kollégiumokat, s Bárczi koránt sem vállalt annyi egyetemi munkát, mint Benkő Loránd. Távol állt tőle mindenféle hivatali allűr, hivatalnokoskodás. Tanszéki titkárnője, jó emlékül Schmidt Gyuláné Irénke a maga rendkívüli pontosságával és megbízhatóságával kitűnő támasza volt tanszékvezetőjének. Jellemző emlék a nyelvtörténeti előadást tartó tanárról: egyik nem nyelvészeti érdeklődésű hallgatója 1962-ben jegyzetfüzetére nagy betűkkel azt írta róla: „rendő ember” – nem emlékszem ezzel ellentétes hallgatói véleményre. Az üléseken,

tanszéki megbeszéléseken rövidsége törekedett, de mindenkit meghallgatott. Nem érezte tudás- és tekintélybeli fölényét a tanszékcsoporti értekezleteken sem. Közvetlen, barátságos és segítőkész volt. Vezetése alatt biztonságban éreztük magunkat. Emlegetjük is még élő tanszéki tagok, hogy bárminek az elvégzését kérte tőlünk, bármilyen munkát is osztott ki ránk – lehet, hogy ez ma hihetetlenül hangzik, de igaz –, nem nyűgnek éreztük, hanem bizalma jelének, s ez számunkra elismerés, ösztönzés volt. HAJDÚ MIHÁLY szerint Benkő Loránd „Tanszékvezetői munkáját úgy végezte, hogy soha egy percig senki sem érezte fölöttesének, aki ellenőriz, aki számon kérhet, figyelmeztethet, megróhat. Ugyanakkor senki sem felejtette el egy pillanatra sem, kinek kell megfelelnie, kinek példáját, irányvonalát követi. Jellemző volt, hogy nem csupán a kötelességét igyekezett teljesíteni mindenki, hanem arra törekedett, hogy többet is tehessen, minél többet adhasson a hallgatóknak, egyúttal a Tanszéknek és közvetve Benkő tanár úrnak” (2012: 73–74). Szimpatikus volt számunkra, hogy ritkán tartott értekezletet, félévenként egy-két alkalommal, elsősorban az egyes szemináriumok témáinak, oktatásuknak a gondjairól, problémáiról. Minden értekezleten, megbeszélésen türelmesen és figyelmesen végighallgatta a hozzászólásokat, javaslatokat, s a végén finoman helyre tette a tévedéseket, sohasem okozva senkinek sem sérelmet. Nem torkolt le hibás, téves nézetéért senkit. Figyelembe vette a sokszor szöges ellentétben álló véleményeket, és kifejtette, hogy miért támogatja az egyiket, s miért nem a másikat. Fegyelmezett volt: nem fortyant föl a legkeményebb viták sodrában sem. Szitokszavakat nem lehetett hallani tőle. Mikor egyszer azt mondtam neki: Arany János úgy emlékezett gyermekkorára, hogy családjában nem hangzott el káromló szó, azt mondta, hogy „nem tudtam, de örülök neki”.

Kiemelkedően jó szervező, mai szóval élve kitűnő menedzser volt. Céltudatosság, nagy akaraterő és munkabírási jellemezte. Közösségteremtő képessége fontos tulajdonsága volt. Jól dolgozni sokan tudnak. Gyorsan dolgozni szintén. De gyorsan és jól dolgozni csak kevesen. Benkő Loránd ezek közé tartozott. PUSZTAI FERENC más vonatkozásban, de találóan írta róla: „Benkő tanár úr ahhoz a néhány [...] emberhez tartozik, akinél bámulatosan teljesül mind [...] az éppen helyes sorrend, az éppen szükséges mérték megállapításának érzéke és követésének képessége. Tanári vagy szakmai közelében élők számtalanszor megtapasztalhatták azt is, hogy észrevétlenül gyorsan tud témát váltani, más természetű munkába fogni” (2002: 4). Erre vezethető vissza PUSZTAI FERENC találó metaforája is, amely szerint tanszékvezetőnk „szimultán sakkozó” volt.

Benkő Loránd csapatába kerülni kitüntetésszámba ment. HAJDÚ MIHÁLY így érzékelte: „Ez nagyon nagy dolog volt; váratlan, meglepő és hálával eltöltő nagy dolog volt” (in: KISS 2014: 329). A tanszék ifjú hölgytagjait „Benkő-girl”-öknek nevezte a nem tanszékiek egy része, de biztos vagyok abban, ezért egyikük sem haragudott meg. Éppen ellenkezőleg. Tanszékvezetőnk megelőlegezett bizalmának serkentő hatását éreztük. Nem volt óralátogatáson a tanszéki tanárok körében. De mivel ő szigorlatoztatott, ezeken a vizsgákon meggyőződhetett arról, hogy szemináriumvezető ifjú munkatársai hogyan használják föl a szemináriumok kínálta lehetőségeket (HAJDÚ in: KISS 2014: 330). Tanszékének egy-egy fiatal tagját bölcs előrelátással angol, francia és német egyetemre küldte ki (= intézte el, hogy

mehessenek) magyar nyelvi lektornak. Hogy egyikük sem maradt kinn – voltak ellenpéldák más tanszékekről –, a hozzá, a tanszékéhez való ragaszkodásnak is köszönhető. De ő maga is ragaszkodott – mondjuk ki – szeretett tanszékéhez. Nem rejtette véka alá, hogy második otthona a tanszék, hogy a tanszékén érzi a legjobban magát. Súlyos műtét után felgyógyulva, de még gyenge állapotban, első útja a tanszékre vezetett. Később tudtuk meg, hogy az 1960-as években itáliai egyetemi vendégprofesszorsággal akarták Olaszországba küldeni (Aczél Györgyék, mert a pesti egyetem magyar nyelvészetét egy ideológiailag megbízható másik nyelvészre szándékozták bízni), de ő a kétségtelenül csábító lehetőséggel nem kívánt élni. S ennek egyik nyomós oka éppen tanszéke volt. S annak tudata, hogy neki itthon van teendője. (Az idő őt igazolta.) A tanszékcsoport vezetőjeként a tanszékvezető társakkal a közös és egyedi gondokat, kérdéseket kellett megbeszélniük. Itt is gyakorlatias, lényegre törő, egyetértéses megoldást kereső vezető volt, aki nem engedte hosszúra nyúlni ezen alkalmakat. Jó gazdához illően jól ismerte a tanszékcsoport gondjait, s a működési lehetőségeket is, amelyek az idő múltával egyre zsugorodtak.

Foglalkoztatta az egyetem helyzete, küldetése és sorsának alakulása (nem csak dékánhelyettesi és rektorhelyettesi feladatai miatt). Tapasztaltam, hogy dékánhelyettesi tevékenységéről két évtized múltán is nagy elismeréssel beszéltek a Bölcsészkaron a Dékáni Hivatal munkatársai. Az egyetemi oktatás ügyét magáénak érezve írt számos pedagógiai tanulmányt, s volt a Pedagógiai Szemle főszerkesztője éveken át. Érzekelte a kedvezőtlen változásokat is, ezért írta, tanácsként vagy talán testamentumként hagyva utódaira, a jövő nemzedéknek: az egyetem „ne váljon semmiképpen sem egyre jobban kiüresedő, mechanikus ismeretátadás színterévé! Ne silányuljon olyanná, amelyben nincs szín, nincsen érzelem!” (in: KISS 2003: 88).

Adottságaival, tehetségével jól sáfárkodott. Hallgatóként is érzékeltük, hogy szakmai és emberi kvalitásai, munkabírása, publikációs aktivitása kiemeltek társai közül. 1963-ban az Akadémia tagjává választották. Tudtunk arról, hogy a tanártársak osztatlan elismerése és tisztelete övezte. Tudtunk arról is, hogy az 1950-es évek elején nem kacérkodott átmenetileg sem a marrizmussal, s ez későbbi szakmai és emberi hitelét erősítette több kortársával szemben. Mindezekből adódó korai tekintélye egyre növekedett, s vele együtt nőtt példamutató szerepe a tanszékén is.

3. A Benkő Lorándot tanszékvezetői minőségében nem ismerők talán túlzónak érzékelhetik – sőt esetleg kegyes centenáriumi túlzásnak tarthatják, amit róla előadásomban megfogalmaztam. Lehet. Mi azonban, akik közvetlen közelében lehettünk és dolgoztunk, így láttuk és látjuk őt. Tanúsíthatjuk, hogy a mi tapasztalatokon nyugvó meggyőződésünk szerint ő nagy formátumú, szigorú követelményeket állító, gondos és minden körülmények között emberséges, bölcs tanszékvezető volt, akinek személyes példája morális értelemben s tudományos elkötelezettségében, egész munkálkodásában mintát adó s ösztönző erejű volt. Ezért tekintjük életünk ajándékának, hogy azon szerencsés fiatalok közé tartozhattunk, akik elmondhatják: ő volt a mi tanszékvezetőnk.

Kulcsszók: Benkő Loránd, tanszékvezetés, tudományirányítás, kutatásszervezés, emberi és szakmai kvalitások, iskolateremtés.

Hivatkozott irodalom

- HAJDÚ MIHÁLY 2012. Benkő Loránd, a tanár. In: JUHÁSZ–KISS szerk. 2012: 72–76.
- HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk. 1991. *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. ELTE, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk. 2003. *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból*. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- IMRE SAMU 1991. Egy fél évszázad a magyar nyelvtudomány szolgálatában. Benkő Loránd hetvenéves. In: HAJDÚ–KISS szerk. 1991: 9–26.
- JUHÁSZ DEZSŐ – KISS JENŐ szerk. 2012. *Benkő Loránd emlékezete*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 238. Budapest.
- KISS JENŐ 2003. Beszélgetés Benkő Loránnal. In: HAJDÚ–KISS szerk. 2003. 3: 421–447.
- KISS JENŐ 2014. Interjú Hajdú Mihállyal. *Névtani Értesítő* 36: 325–343.
- PUSZTAI FERENC 2002. Benkő Loránd nyolcvanéves. *Magyar Nyelvőr* 126: 1–4.
- ZSILINSZKY ÉVA 2011. Benkő Loránd (1921–2011). *Magyar Nyelvőr* 135: 133–135.

Loránd Benkő, the head of department

The author of this paper summarises his reflections on Loránd Benkő on the basis of personal experiences of the decades he spent at Benkő's department and memories of some former colleagues. He points out that Loránd Benkő was an ideal head of department, a scholar of high esteem, and an excellent leader. He had clear ideas concerning the tasks and general issues of historical linguistics, the proper relationship to one's mother tongue, and the moral obligations of a research worker. He was an excellent manager and editor who saw clearly that the time was ripe, in Hungarian linguistics, too, to establish communities of researchers and to compile large overall syntheses. He was a superb educator of successors. He demanded achievements rigorously but gave full freedom to his collaborators. He was a humane and wise leader, and his scholarly commitment and personal example were a source of inspiration.

Keywords: Loránd Benkő, heading a department, direction of scholarship, organization of research, human and professional qualities, establishing a new school of thought.

KISS JENŐ
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem